

KATALOG JIHOMORAVSKÝCH HISTORICKÝCH SBÍREK V MORAVSKÉ ZEMSKÉ KNIHOVNĚ V BRNĚ

JITKA MACHOVÁ

Abstrakt: V roce 2011 byl v Moravské zemské knihovně v Brně nově vytvořen Katalog jihomoravských historických sbírek. Soustřeďuje elektronické exemplářové záznamy dokumentů z dochovaných historických fondů klášterních knihoven. Záznamy jsou zpracované podle pravidel AACR2R v katalogizačním formátu MARC 21. Databáze je postupně rozšiřována z různých projektů.

Klíčová slova: Historické knižní sbírky, klášterní knihovny jižní Moravy, elektronické zpracování, katalog historických fondů, Moravská zemská knihovna v Brně.

Myšlenka na vytvoření souborného katalogu historických sbírek jižní Moravy se zrodila v průběhu posledního roku řešení výzkumného záměru *Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně*,¹ kdy byl v průběhu 7 let postupně do elektronického katalogu knihovny Alephu zpracován vlastní historický fond Moravské zemské knihovny.²

Region jižní Moravy vychází z historických souvislostí, kdy v 50. letech 20. století byly rozhodnutím Kulturní komise Státního úřadu církevního přiděleny do péče Moravské zemské knihovny (tehdejší Univerzitní knihovny v Brně) knihy ze zrušených klášterů z krajů Brněnského a Jihlavského (celkem 250 000 svazků). O tom, jak se knihovna s tímto svěřeným kulturním dědictvím vypořádala, bylo již hodně napsáno a netřeba to podrobně připomínat.³ Knihovna v 90. letech 20. století v rámci restitucí většinu zachráněných klášterních sbírek vrátila původním majitelům – obnoveným církevním řádům.⁴ S některými z nich nadále spolupracuje nejen na jejich fyzické ochraně (deponáty rukopisů a prvotisků jsou uloženy v klimatizovaném trezoru MZK, byla zajištěna digitalizace středověkých rukopisů v rámci programu *VISK6 – Memoriae Mundi Series Bohemica*), ale zároveň zajišťuje zpřístupnění a reprografické služby (pro badatele formou prezenčního studia ve Studovně rukopisů a starých tisků) i další zpracování klášterních fondů (publikování nových vědeckých soupisů).⁵

Prvním pokusem o vytvoření společné databáze historických sbírek uchovávaných v různých paměťových institucích byl projekt *Metodika a nástroje pro zpracování a zpřístupnění historických fondů v ČR*, přihlášený do veřejné soutěže MK ČR ve výzkumu, experimentálním

1 Výzkumný záměr *Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně (MK 00009494301)* [online]. [cit. 2014-07-17]. Dostupné z: <http://www.mzk.cz/o-knihovne/vyzkum-projekty/archiv-projektu/historicke-fondy-mzk-2004-2010>

2 MACHOVÁ, J. Historický fond Moravské zemské knihovny v Brně on-line aneb kliknutím myši ke všem dokumentům. *VVM*, 2011, roč. 63, č. 3, s. 201–213.

3 VOBR, J. Klášterní knihovny ve státní správě 1950–1990. *Duha*, 5, 1991, č. 1, s. 2–9.; MACHOVÁ, J. – ŽABIČKA, P. Historické fondy Moravské zemské knihovny v Brně „a lidé kolem nich“. In: KRUŠINSKÝ, R. (ed.). *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2004*. Brno: SDRUK ČR – VKOL, 2005, s. 9–18.

4 Viz MACHOVÁ – ŽABIČKA, *Historické fondy...*, s. 12–13.

5 DOKOUPIL, V. – BAR, P. *Soupis rukopisů dačických františkánů*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2011; DOKOUPIL, V. – PAVELKOVÁ, J. *Katalog rukopisů a prvotisků knihovny Biskupského alumnátu v Brně*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2011.

vývoji a inovacích v rámci *Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI)* v roce 2010.

Cílem projektu bylo navrhnout metodiku a vyvinout softwarové nástroje pro kvalitnější inventarizaci a on-line zpřístupnění historických fondů (se zaměřením na staré tisky). Jedním z konkrétních úkolů bylo vytvoření nástroje pro konverze metadat mezi formáty používanými v knihovnách a formáty různých evidenčních systémů v muzeích a archívech a založení souborného katalogu historických fondů různých institucí v regionu jižní Moravy. Elektronicky měly být zkatalogizovány sbírky starých tisků G 21 a letáků G 17 Moravského zemského archivu v Brně, svatojakubská knihovna a knihovna Mitrovských z Archivu města Brna, sbírka starých tisků Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně, mikulovská zámecká knihovna a část (hlavní knihovní sál) benediktinské klášterní knihovny v Rajhradě. Záznamy do nového souborného katalogu slíbila poskytnout i Vědecká knihovna v Olomouci. Pětiletý projekt na roky 2011–2015 nebyl přijat.

Po neúspěšném prvním pokusu jsme se rozhodli soustředit pozornost na elektronické zpracování a restituci navracených klášterních fondů jižní Moravy. Ve zpracování a zpřístupnění těchto sbírek má knihovna mnohaletou knihovnědnou a ediční tradici. Na odborné soupisy rukopisů, prvotisků a tisků 16. století Vladislava Dokoupila navázaly speciální bibliografie postinkunabulí, komeňan, kramářských tisků a jazykově českých tisků Jaroslava Vobra.⁶ Kompaktních klášterních celků se v České republice uchovalo velice málo a až na výjimky (např. premonstrátský klášter na Strahově) na svou elektronickou evidenci teprve čekají. Jejich zpracování a elektronickým zpřístupněním získá odborná veřejnost cenné informace o celé řadě unikátních knih, které tyto specifické fondy obsahují, s možností víhlediskového vyhledávání. Navíc každá klášterní knihovna obsahuje různé tituly, které korespondují s jiným zaměřením jednotlivých řádových církevních komunit a fungováním konkrétních klášterů.

Se zpřístupňováním historických fondů v elektronické podobě začala Moravská zemská knihovna jako jedna z prvních v České republice v roce 1997, kdy zahájila zpracování svého kmenového fondu starých tisků. Výhody elektronického zpracování před klasickými knižními či lístkovými katalogy jsou nesporné. Prvním předstupněm ještě úplného elektronického exemplářového záznamu bylo naskenování klasických lístkových katalogů a jejich vystavení na internetu. Kmenový historický fond starých tisků, který byl součástí Generálního katalogu MZK Z1 (knihy do roku 1950), byl zpřístupněn v roce 2000.⁷ Jmenné lístkové kartotéky uzavřených sbírek – zámeckých, klášterních, církevních, spolkových – které postupně vznikaly na oddělení rukopisů a starých tisků v průběhu padesáti let, byly zpřístupněny na webu v roce 2004.⁸ A právě tyto interní lístkové kartotéky, které významnou měrou pomohly při elektronickém zpracování vlastního historického fondu MZK, jsou také základní pomůckou a podkladem pro převod bibliografického záznamu do elektronické podoby – retrospektivní konverzi.

V roce 2010 oslovila Moravská zemská knihovna zástupce jednotlivých církevních řádů restituovaných klášterních knihoven na jižní Moravě s nabídkou spolupráce na elektronickém zpracování historických fondů těchto knihoven a jejich zpřístupnění prostřednictvím databáze MZK.

6 Přehled literatury k dosavadnímu zpracování historického fondu MZK v Brně viz KUBÍČEK, J. Soupisy historických fondů SVK Brno. *Z knihovnické praxe*, 1991, sešit 112, s. 23–25; MACHOVÁ, Historický fond..., s. 211, 213; MACHOVÁ – ŽABIČKA, *Historické fondy...*, s. 11–12.

7 Univerzitní knihovna – generální katalog jmenný Z1 do roku 1950 [online]. [cit. 2014-07-17]. Dostupné z: <http://katalog.mzk.cz/katalog/GKJUKZ1/>

8 Digitalizované lístkové katalogy uzavřených sbírek [online]. [cit. 2014-07-17]. Dostupné z: <http://katalog.mzk.cz/katalog/STT/>

V roce 2011 oddělení rukopisů a starých tisků připravilo nový dlouhodobý projekt *Retrospektivní konverze jihomoravských historických sbírek* a podalo žádost o poskytnutí dotace z rozpočtu odboru umění a knihoven MK na podprogram *VISK5 RETROKON – Národní program retrospektivní konverze katalogů v ČR*. Cílem nového projektu bylo vytvoření souborného elektronického katalogu historických fondů zachovaných v různých institucích na jižní Moravě.

Při zpracování těchto fondů Moravská zemská knihovna postupuje stejně jako při zpracování vlastního historického fondu, metodou retrokonverze a rekatalogizace. Retrokonverze představuje přepis katalogizačních lístků do elektronického katalogu u sbírek, které mají kartotéky poskytující dostatečné informace pro splnění minimálního záznamu pro Souborný katalog ČR. Rekatalogizace je exemplářový popis s knihou v ruce u sbírek, které nemají dostatečně použitelné lístkové katalogy. Pro první rok řešení projektu byly navrženy tři menší klášterní knihovny, u nichž bylo možné vzhledem k existenci moderního lístkového katalogu použít metodu retrokonverze. Byly to klášterní knihovny františkánů v Dačicích a Moravské Třebové a klášterní knihovna znojemských dominikánů. Projekt *Retrospektivní konverze jihomoravských historických sbírek* byl však z důvodu nedostatku prostředků finančně krácen, což se adekvátně projevilo na množství zpracovaných záznamů.⁹

V rámci řešení projektu *VISK5 – Retrospektivní konverze jihomoravských historických sbírek* bylo v letech 2011–2012 vytvořeno na 7 400 exemplářových záznamů převážně starých tisků z klášterní knihovny znojemských dominikánů. Jedná se o staré historické jádro (cca 6 000 svazků) původně dvojnásobně velké klášterní knihovny, která byla násilně v 50. letech 20. století z kláštera vystěhována. Dnes je opět uspořádána podle původních signatur v prostorách dominikánského kláštera ve Znojmě a badatelsky přístupná odborné veřejnosti. Knihovna obsahuje bohatou a cennou sbírku prvotisků (60) a tisků 16. století (386). Asi dvě třetiny sbírky tvoří literatura teologického zaměření (v níž jsou zastoupeny také drobné a často unikátní spisy členů dominikánského řádu). Knihovna obsahuje rovněž knihy světské z oblasti lékařství, botaniky, práva, filozofie, jazykovědy, matematiky, chemie, alchymie a dalších vědních oborů. Provenienčně knihovna zahrnuje více než 1 100 starých bohemik, z nichž je téměř 100 českých (*Knihopis* eviduje 5 unikátů).

V roce 2013 z finanční podpory institucionálního výzkumu MZK byla obdobným způsobem zpracována malá knihovna kláštera františkánů v Moravské Třebové (cca 2 300 exemplářových záznamů převážně starých tisků) a započaly práce na zpřístupnění klášterní knihovny františkánů v Dačicích.

Konvent františkánů v Moravské Třebové byl založen v roce 1678 s podporou knížete Karla Eusebia z Liechtensteina a z podnětu provinciála Bernarda Sanniga, který konventu sám daroval několik knih. Knihovna se rozrůstala hlavně z darů a odkazů farářů moravskotřebovského regionu. Větší a cenný dar i s několika středověkými rukopisy (zejména postily Mikuláše z Liry)¹⁰ a prvotisky přibýly od kartuziánů z Olomouce kolem roku 1711. Malá interiérová knihovna, umístěná v prvním patře věžovitého přístavku (osmiúhelníkového půdorysu) ke klášternímu kostelu sv. Josefa, má dnes necelé 2 000 svazků, oborově uspořádaných v regálových skříních, převažuje teologická literatura, v níž jsou nejvíce zastoupena

9 MACHOVÁ, J. Retrospektivní konverze Jihomoravských historických sbírek. In: KRUŠINSKÝ, R. – VINTROVÁ, T. (eds.). *Bibliotheca Antiqua 2012*. Olomouc: SDRUK ČR – VKOL, 2012, s. 95–99.

10 Digitalizace 5 středověkých rukopisů z knihovny kláštera františkánů proběhla v roce 2011 v rámci programu *VISK6 – Memoriae Mundi Series Bohemica*. Digitální kopie jsou přístupné v databázi Manuscriptorium.

latinská a německá homiletika. Českých bohemik je 26 (1 unikát z *Knihopisu*), 35 rukopisů, 13 prvotisků, 98 tisků z 16. století.

Moravská zemská knihovna používá knihovnický systém Aleph. Již v roce 2004 byla vyčleněna samostatná báze Historické fondy MZK03 (do té doby byly elektronicky zpracované staré tisky spolu s novodobou produkcí součástí hlavního katalogu MZK01). Báze Historické fondy MZK03 obsahovala v roce 2010 přibližně 95 000 exemplářových záznamů, které byly postupně odeslány do Souborného katalogu ČR a Manuscriptoria.

Pro potřeby řešení projektu *VISK5* vytvořilo v roce 2011 oddělení automatizace sdružený katalog MZK03 – Katalog jihomoravských historických sbírek a jeho dílčí podbáze pro jednotlivé ucelené kolekce. Všechny exemplářové záznamy sdruženého katalogu jsou ve formátu MARC 21, zpracované podle pravidel AACR2R v knihovnickém systému Aleph 500. Badatel může prostřednictvím internetu prohlížet celou databázi MZK03 nebo si vybrat konkrétní knihovnu – Historický fond MZK03, Knihovnu kláštera františkánů v Dačicích, Knihovnu kláštera františkánů v Moravské Třebové, Knihovnu Benediktinského opatství Rajhrad, Knihovnu kláštera dominikánů ve Znojmě a doufáme, že v budoucnu i další. V roce 2014 byla opět v rámci projektu *VISK5 Retrospektivní konverze jihomoravských historických sbírek* dokončena elektronická evidence klášterní knihovny františkánů v Dačicích (cca 3 600 exemplářových záznamů) a zahájeny práce na zpřístupnění fondu druhé největší brněnské klášterní knihovny – minoritů.

Konvent františkánů v Dačicích byl založen v roce 1659. První řeholníci přišli z kláštera z Jindřichova Hradce a přinesli s sebou řadu knih. Další knihy přibýly roku 1676 ze zrušeného kláštera františkánů z Jemnice. Františkáni se v Dačicích i okolí aktivně zapojili do protireformační činnosti a získali tak pro knihovnu množství vzácných nekatolických tisků ze 16. a 17. století. Ze současných cca 3 000 svazků knihovny (vesměš starých tisků) tvoří téměř čtvrtinu bohemika, s poměrně velkým zastoupením jazykově českých knih (163 titulů, 39 knihopisných unikátů). Knihovna má 130 rukopisů, 17 prvotisků a 264 tisků z 16. století.

Moravská zemská knihovna v roce 2011 uspěla také s dalším projektem v programu *NAKI – Benediktinské opatství Rajhrad jako kulturní fenomén*, v rámci kterého plánuje do konce roku 2015 zkatalogizovat hlavní sál klášterní knihovny – cca 18 000 svazků.¹¹ Práce jsme zahájili v březnu roku 2012. Knihovna je rovněž zpřístupňována prostřednictvím Katalogu jihomoravských historických sbírek, dnes již má cca 23 000 exemplářových záznamů z rajhradského historického fondu.

Nově vznikající záznamy klášterních knihoven doplňují vlastní fond MZK nejen v oblasti teologie, ale i světských oborů. Duplikace již existujících záznamů z vlastního zpracovaného historického fondu MZK a záznamů klášterních knihoven je zcela minimální. Každá řádová klášterní knihovna obsahuje různou odbornou i teologickou literaturu, mnohdy unikátní na území České republiky. Některé zkatalogizované exempláře zatím neevidují ani velké mezinárodní databáze.

Téměř všechny velké zahraniční knihovny, které vlastní historické sbírky, přistoupily k budování svých speciálních databází starých tisků. Dochází také k vytváření velkých nadnárodních databází (příkladem je Souborný evropský katalog starých tisků Hand Press Book Database c. 1455–1830, budovaný evropskou organizací Consortium of European Research Libraries, který je přístupný pouze pro členské instituce). Bohužel, v současné době není v ČR systematicky a jednotně budován žádný ekvivalentní národní souborný katalog historických fondů

11 PAVELKOVÁ, J. Benediktinský klášter Rajhrad jako kulturní fenomén. In: KRUIŠINSKÝ, R. – VINTROVÁ, T. (eds.). *Bibliotheca Antiqua 2012*. Olomouc: SDRUK ČR – VKOL, 2012, s. 107–110.

dochovaných na našem území (staré tisky částečně eviduje Souborný katalog ČR, zejména digitalizované rukopisné a vzácné fondy databáze Manuscriptorium, jazykově české staré tisky Knihopis Digital)¹². Vytvořený Katalog jihomoravských historických sbírek nechce v žádném případě suplovat tento chybějící národní katalog. Moravská zemská knihovna pouze využila svých zkušeností získaných při zpracování vlastního historického fondu a zároveň smysluplně používá pomůcky, které v minulosti vytvořila při odborné správě jihomoravských klášterních knihoven. Vytvořená regionální databáze je jen jakousi první vlašťovkou, která se snaží podchytit unikátní ucelené historické sbírky na daném území a která by se měla v budoucnu stát součástí větší budované databáze Historické fondy.¹³ Katalog jihomoravských historických sbírek dnes eviduje přibližně 133 000 exemplářových záznamů rukopisů, prvotisků, starých tisků, tisků 19. století, staré grafiky a map.¹⁴

CATALOG SOUTH MORAVIAN HISTORICAL COLLECTIONS IN THE MORAVIAN LIBRARY IN BRNO

Summary: In the Moravian Library in Brno was newly created in 2011 Catalog of South Moravian historical collections. Contains the electronic records of specimens preserved historical documents of the Funds monastic libraries. Records are processed according to the rules AACR2R in cataloging format MARC 21. Database is gradually expanded from different projects.

Key words: Historical book collections, monastic libraries of South Moravia, electronic cataloging, catalogue of historical collections, Moravian Library in Brno.

Mgr. Jitka Machová (*1970)

Asolventka FF MU v Brně (vědecké informace – knihovnictví). Působí od roku 1993 na specializovaném pracovišti Moravské zemské knihovny v Brně na Oddělení rukopisů a starých tisků. Podílí se na řešení výzkumných úkolů a projektů z oblasti historických fondů, zejména jejich elektronického zpracování. Publikuje práce z oboru.

12 Souborný katalog ČR [online]. [cit. 2014-07-17]. Dostupné z: http://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=skc

Manuscriptorium [online]. [cit. 2014-07-17]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/?q=cs>
Knihopis Digital [online]. [cit. 2014-07-17]. Dostupné z: <http://www.knihopis.org/>

13 V MZK připravovaný portál Historické fondy využívající open source software vufind, na jehož vývoji se MZK podílí a který přizpůsobuje potřebám specifické evidence historických fondů. Nabízí přehledné a intuitivní prostředí s možností jednoduchého zpřesňování dotazu. Spoluprací při budování databáze přislíbili např. Národní knihovna České republiky, Knihovna Národního muzea, Vědecká knihovna v Olomouci a další; Historické fondy [online]. [cit. 2014-07-17]. Dostupné z: <http://www.historickefondy.cz/>

14 Katalog Jihomoravských historických sbírek [online]. [cit. 2014-07-17]. Dostupné z: http://aleph.mzk.cz/F?func=BOR-LOGIN&func_option=login-bor&file_name=login-session&local_base=mzk03